

SÂMÂNİLERİN ÇÖKÜŞÜ SIRASINDA SELÇUKLU OĞUZLARI İLE İLİŞKİLERİ

SAMANID RELATIONS WITH THE SELJUK OGHUZ DURING THE DECLINE PERIOD

Vural ÖNTÜRK^{ID}

Öz

Sâmânilerin (874-1005) tarih sahnesinden çekilmesi ile birlikte bu devletin hâkimiyetinde bulunan Mâverâünnehir ve Horasan topraklarının paylaşılması meselesi Gazneliler ile Türk Hakanlığı'nı karşı karşıya getirdi. Gazneliler, Sebüktegin döneminden başlamak üzere Sultan Mahmud'un ilk iktidar yıllarına kadar Sâmânilerin toprak bütünlüğünden yana bir siyaset takip etti. Buna karşın Türk Hakanlığı'nın batı siyasetindeki yegâne amacı Sâmânileri yok etmek ve onlardan boşalan topraklar üzerinde tam bir hâkimiyet sağlamak idi. Nihayetinde Batı Türk Hakanlığı sorumlusu İlig Nasr'ın 999 yılında Buhârâ'ya girip Sâmânî hükümdarı II. Abdülmelik b. Nûh ve diğer hanedan üyelerini tutsak etmesi ile Sâmâniler Devleti tarih sahnesinden çekilmiş oldu. Bu arada X. yüzyılın ikinci yarısında Oğuz Yabgu Devleti'nden kopan bir kitle Selçuk Bey önderliğinde Cend şehrine gelip yerleşti. Kısa süre içerisinde İslâm dinini kabul eden bu Oğuz Türkleri çok geçmeden yerleştikleri bölgede dâhili hadiselerle de karıştı. Arslan Yabgu b. Selçuk Türk Hakanlığı'nın saldırıları karşısında babasının emri ile Sâmânilerin tarafında yer aldı ve bir dereceye kadar önemli başarılar elde etti. Selçuklu-Sâmânî ilişkilerinin başlangıcı Buğra Han Harun'un 992 yılında Buhârâ şehrinin ele geçirmesi ile başlamaktadır. Selçuklular, Türk Hakanlığı'nın Buhârâ'yı ilk işgallerinin püskürtülmesinde önemli rol oynadı. Ancak ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı dönem Türk Hakanlığı zindanlarından kaçmayı başaran son Sâmânî hükümdarı Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır'ın kısa süreli iktidar yıllarına tesadüf etmekteydi. Selçuklular kendi politikalarına uygun bir şekilde Sâmânilere askeri destek sağladılar ve bu durum İsmail el-Muntasır'ın vefatına kadar devam etti. Bu çalışmada 992-1005 yılları arasında gerçekleşen Sâmânî-Selçuklu ilişkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Sâmâniler, Buhârâ, Arslan Yabgu, Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır

Abstract

The Ghaznavids and the Turkish Khanate became rivals with eyes set on the former lands of Samanids (874-1005) in Transoxiana and Khorasan. The Ghaznavids had followed a policy in favor of maintaining the territorial integrity of the Samanids starting from the period of Sebüktegin until the first years of the rule of Sultan Mahmud. By contrast, the sole purpose of the Turkish Khanate in western politics had been to destroy the Samanids and to gain complete dominance over their lands. In the end, the Samanid State was led to a collapse when İlig Nasr, who was in charge of the Western Turkish Khanate, entered Bukhara in 999 and captured the Samanid ruler Abdulmalik and other dynasty members. Meanwhile, in the second

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Bölümü, Van / Türkiye, vuralonturk@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2132-0305

half of the 10th century, a group that broke away from the Oghuz Yabgu State settled in the city of Cend under the leadership of Selçuk Bey. Having converted to Islam, these Oghuz Turks soon became involved in internal events of the region where they settled. Upon the orders of his father, Arslan Yabgu b. Seljuk sided with the Samanids against the attacks of the Turkish Khanate and achieved great success. The Seljuk-Samanid relations began with Buğra Han Harun's capture of the city of Bukhara in 992. The Seljuks played an important role in repelling the first invasion of Bukhara by the Turkish Khanate. However, this period of intense relations coincided with the short-term rule of Abu İbrahim İsmail al-Muntasır, the last Samanid ruler, who managed to escape from the dungeons of the Turkish Khanate. The Seljuks provided military support to the Samanids in accordance with their own policies, and this situation continued until the death of İsmail al-Muntasır. This study tackles the Samanid-Seljuk relations between 992-1005.

Keywords: Seljuks, Samanids, Arslan Yabgu, Bukhara, Abu İbrahim İsmail al-Muntasır

Giriş

X. yüzyılın son çeyreği Mâverâünnehir ve Horasan'da, bu bölgelerin o zamanki kaderini tayin edecek bir takım siyasi hadiseler sahne oldu. 874 yılında istiklâlini ilan edip Buhârâ merkezli kurulan, dolayısıyla daha bağımsızlığının ilk zamanlarında Mâverâünnehir hâkimiyetini elde eden Sâmânîler Devleti¹ 900 yılında da Horasan topraklarının tasarruf hakkına sahip olmayı başarmıştı². Sâmânîlerin bu coğrafyalarda tesis etmiş olduğu düzen yaklaşık yüz yıl boyunca devam etti. Ancak 950'li yıllardan sonra bu devletin içerisinde bulunan bilhassa Türk komutanların idarî mekanizmada etkin bir rol oynaması, yönetici kadronun derinden sarsılmasını da beraberinde getirdi. Öyle ki bu sarsıntı başarısız ya da çocuk yaşta tahta geçen hükümdarlar ile birleştiğinde çöküşe giden sürecin ilk habercisi oldu. Bahse konu Türk komutanlardan birisi de idealist yapısı ile kısa sürede temayüz eden Alptegin idi. Bilhassa Sâmânî hükümdarlarından Nûh b. Nasr'ın (943-954) vefatı ve ardından henüz on yaşında olan oğlu Abdülmelik'in (954-961) tahta çıkması ile Alptegin'in yıldızı daha fazla parlamaya başladı³.

Abdülmelik, iktidarının ilk yıllarında kendisini özellikle devlet içerisindeki İrani nüfuzun tesirinden kurtaran Alptegin ile iyi ilişkiler tesis etti. Ancak Alp Tegin artık ne bir gûlam ne de sade bir Türk komutandı. Gün geçtikçe devlet içerisinde etkisi daha da arttı ve idarî mekanizmaya istediği ölçüde yön verebildi. Gerdîz'den gelen bir nakle göre vezaret makamında bulunan Yusuf b. İshâk'ın yönetiminden memnun olmayan Alptegin onun vezirlikten alınıp bu göreve daha çok layık olduğunu düşündüğü Ebû Ali Muhammed b. Muhammed el-Bel'amî'nin getirilmesini

1 Sâmânîler Devleti hakkında geniş bilgi için bk. Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

2 Horasan bölgesi Sâmânîlerden önce Saffârîlerin hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Saffârîlerin kurucusu Yakûb b. Leys'in 879 yılında vefatından sonra yerine kardeşi Amr b. Leys geçti. Bu dönemde Sâmânîlerin başında bulunan İsmail b. Ahmed ve Amr b. Leys arasında meydana gelen savaşlarda Amr yenilgiye uğrayıp İsmail tarafından esir edildi. Bu yenilgi ile birlikte Horasan bölgesi Sâmânîlerin eline geçti. Bk. *Târih-i Sîstân*, terc. Vural Öntürk, Ayışığı Yayınları, İstanbul 2018, s. 225-227; Gerdîzi, Ebû Said Abdulhayy b. Dahhâk b. Mahmûd, *Târih-i Gerdîzi/Zeynü'l-Ahbâr*, tash. Abdulhayy Habîbî, Dinyâ-yı Kitâb, Tahran 1363, s. 318-319; Şebankâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'ü'l-Ensâb*, Tash. Mîr Hâşim Muhaddis, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran 1376, s. 22; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, haz. M. Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 16-18.

3 Erkan Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları*, CXCI, (2011), s. 6-7.

istemmiş, Abdülmelik de bu teklifi kabul etmişti. Bu muhteris Türk komutanın faaliyetleri karşısında saltanat tahtında sade bir hükümdar olmaktan öteye gidemeyen Abdülmelik derhal çareler aramaya ve Alptegin'i bir şekilde etkisiz hale getirmeye çalıştı. Önce Belh Valiliği ile görevlendirilen ancak bu teklifi itibarına layık görmeyip kabul etmediği için Horasan Sipesâlârlığına tayin edilen Alptegin böylece payitahttan uzaklaştırılmış oldu⁴.

Abdülmelik'in çevgan oyunu esnasında attan düşerek ölmesi Sâmânî sarayında kısa süreli taht kavgasına sebep oldu. Vezir Bel'amî, Alptegin'den aldığı direktifle ölen hükümdarın oğlu Nasr'ı tahta çıkarsa da ekseri ümerâ, Mânsûr b. Nûh'dan (961-976) yanaydı ve bu doğrultuda Nasr tahttan indirilerek Mânsûr tahta çıkarıldı⁵. Yeni hükümdarın, en büyük muhalifi olan Horasan Sipehsâlârları Alptegin ile iyi ilişkiler tesis etmeyeceği aşikârdı. İlaveten *Siyâsetnâme* yazarının fesatçılar olarak tanıttığı bir kısım Türk komutanın da Alptegin'in ortadan kaldırılması yönünde Mânsûr b. Nûh'a telkinde buldukları görülmektedir⁶.

Alptegin bu karışık vaziyet içerisinde Mânsûr b. Nûh'a muhalif olan tek kişi olarak kaldığından çok geçmeden kendisi hakkında payitahtın bir karar alacağını da biliyordu. Nitekim Mânsûr b. Nûh ilk olarak Horasan Sipesâlârlığını Alptegin'den almakla işe başladı. Ayrıca yeni Sipehsâlâr Muhammed b. Abdürrezâk'ı da onu bertaraf etmekle görevlendirdi. Alptegin, aleyhinde gelişen bu hadiseler karşısında ilk olarak Buhârâ'ya yürümek fikrine kapılsa da bu hareketinden vazgeçip manevra alanında en uygun rota olarak belirlediği Gazne şehrine hücum etti ve burasını dört aylık bir kuşatma neticesinde ele geçirdi. Böylece Gazneliler Devleti'nin de temelleri atılmış oldu⁷.

Şimdiye kadar aktardığımız izahattan maksadımız Sâmânîler Devleti içerisinde X. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen bir karışıklığın kısa sürede nasıl büyüdüğüne ve nihai olarak bu coğrafyalarda başka bir devletin teşekkülüne nasıl zemin hazırladığına dikkat çekmekti. Alptegin'in başarılı bir şekilde neticelendirmeye muvaffak olduğu bu hareket Sâmânîler içerisindeki çözülmenin de başlangıcıydı. Nitekim kendisinden sonra devlet Hüsâmüddeve Ebû'l-Abbas Taş, Ebû Ali Simcûrî ve Fâik el-Hassa gibi Türk komutanların nüfuz mücadelesi sahasına dönüştü. Mesela bahse konu komutanlar artık iktâlarını kendi aralarında ve menfaatleri doğrultusunda taksim ediyor ve bu durumdan Sâmânî hükümdarını haberdar etme gereği bile duymuyorlardı⁸.

4 Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî*, s. 353-354.

5 Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa*, s. 202-203; Abdullah Duman, *Neşahî'nin Târîh-u Buhârâsı (İnceleme ve Tercüme)*, Ayışığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 340-350.

6 Mânsûr b. Nûh'a yanındaki komutanlar şöyle söylüyorlardı: "Alptegin'i öldürmedikçe padişahlıkta müstakil olamazsın, fermanın yürümez. Elli yıldır Horasan'a o padişahlık ediyor, servet ve zenginlik yığıyor, askerler hep onun sözüne kulak veriyorlar. Onu yakalarsan hazinelerin dolar, gönlün huzura kavuşur". Bk. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, s. 92.

7 Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî*, s. 356; Cüzcânî, Ebû Amr Minhâdüddin Osman b. Sirâcüddin Muhammed, *Tabakât-ı Nâsiri*, I, tash. Abdulhayy Habîbî, Encümen-i Târîh-i Afganistan, Kabil 1342, s. 211; Muhammad Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 25; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 4; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Caliphate (994-1040)*, New Delhi 1992, s. 37; Göksu, "Alptegin", s. 16.

8 Bu üç komutanın kendi aralarında yapmış oldukları anlaşmaya göre Nişâbü'r ve Sipehsâlârlık görevi Hüsâmüddeve'ye,

Bu komutanlardan Ebû Ali Simcûrî'nin devlet içerisinde şan ve şöhreti, kuvvet ve kudreti o derece artmıştı ki artık Sâmânîlerin ortadan kaldırılması fikrine kapılmıştı. Fakat kendisine bu macerasında hariçten bir desteğin gelmesi lüzumu da hâsıl olmuştu. Bu dönemde istiklâl kapılarını Mâverâünnehr ile taçlandırmak arzusuyla tutuşan Türk Hakanlığı⁹, Ebû Ali Simcûrî'nin düşüncelerine paralel bir seyir takip etmekteydi. Nihayetinde Türk Hakanlığı Batı sorumlusu Buğra Han Hârûn ile Ebû Ali Simcûrî arasında gerçekleşen gizli görüşmeler, Sâmânîler Devleti'ni yok edecek bir anlaşma ile neticelendi. Buna göre Buhârâ, Semerkand ve Ceyhun Nehri'nin doğusunda kalan diğer yerler Türk Hakanlığı'na; nehrin batısında kalan topraklar ise Ebû Ali Simcûrî'ye kalmak suretiyle Sâmânî arazisi paylaşılmaktaydı¹⁰. Gelişmeler neticesinde Buğra Han Hârûn çok fazla bir direnişle karşılaşmadan 992 yılında Buhârâ'ya girdi. Sâmânî hükümdarı II. Nûh b. Mansûr, onun gelişinden önce payitahtını terk etmek zorunda kalmıştı¹¹.

Selçukluların Mâverâünnehr'e Muhacereti ve Dâhili Hadiselere Karışmaları

Mâverâünnehr'de bu hadiseler cereyan ederken Oğuz Yabgu Devleti'nden kopan takribi 500 kişilik bir kitle Selçuk Bey önderliğinde¹² Seyhun Nehri'nin kenarında yer alan Cend'e

Belh Fâik el-Hassa'ya, Herat ise Ebû Ali Simcûrî'ye bırakılmıştı. Aydın Usta bu konu hakkındaki değerlendirmelerinde şu ifadelere yer vermektedir: "Burada dikkati çeken en önemli nokta anlaşmanın şartları içinde herhangi bir şekilde Sâmânî hükümdarının adının geçmemiş olmasıdır. Anlaşmanın altına imza atan tarafların Sâmânîler Devleti'ne hizmet eden birer kumandan oldukları, dolayısıyla bu devletin başındaki kişiye tâbi oldukları düşünüldüğünde konu daha da ilginçleşmektedir. Bütün bunlar artık olayların Sâmânîlerin istek ve iradeleri dışında gerçekleştiğini ve devlete bağlı kumandanların bağlılığının tamamen şekilden ibaret olduğunu açıkça göstermektedir". Bk. Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa*, s. 250-251.

- 9 Türk Hakanlığı'ndan kasıt Karahanlılar Devleti'dir. Bilindiği üzere bu devlete Karahanlılar ismi ilk defa 1874'te Rus bilim adamı V. V. Grigorev tarafından verilmiş ve geniş kabul gören bu adlandırma günümüze kadar varlığını korumuştur. Ancak Ömer Soner Hunkan yapmış olduğu çalışmalarda yararlandığı tarihi kaynaklar ve bilhassa nümizmatik veriler neticesinde devletin asıl isminin Türk Hakanlığı olması gerektiği yönünde bir sonuca varmıştır. Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, IQ kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 59-69.
- 10 al-Utbi, *Kitab-ı Yamini*, terc. James Reynolds, Harvard College Library, London 1868, s. 117.
- 11 al-Utbi, *Kitab-ı Yamini*, s. 122-123; Gerdîzi, *Târîh-i Gerdîzi*, s. 369; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırı*, I, s. 212-213; Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa*, s. 269; Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 117-118.
- 12 Selçuk Bey'in Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılışı ile ilgili kaynaklarda geçen bilgileri şöyle açıklamak mümkündür: İbnü'l-Esir'e göre Dukak'ın oğlu Selçuk büyüyünce asalet ve liderlik vasıfları belirmiş, bu yüzden Türk hakanı onu kendi yanına alarak önemli mevkiiler vermiştir. Hakan'ın karısı Selçuk'un ilerlediğini, yükseldiğini ve halkın kendisine itaat edip boyun eğdiğini görünce kocasını Selçuk'u öldürmesi yönünde kışkırtmıştır. Bunu haber alan Selçuk artık bu bölgede durmanın kendisi için iyi sonuçlar doğurmayacağına kanaat getirip adamları ve aile efradı ile birlikte geçerek Cend şehrine gelmiş ve burada İslâm dini ile müşerref olmuştur (İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, terc. Abdülkerim Özaydın, Ravza Yayınları, İstanbul 2019, s. 76-77). Zahirüddin Nişâbüri ve Reşidüddin Fazlullah'a göre bu göçün sebebi otlakların darlığı idi. Kalabalık ve büyük bir kabile olan Selçukoğulları bu sebeple Türkistan'dan Mâverâünnehr'e gelmiş, yazın Soğd-i Semerkand kışın ise Nûr Buhârâ'yı yurt tutmuşlardı (Zahirüddin Nişâbüri, *Selçuknâme*, terc. Ayşe Gül Fidan, Kopernik Yayınları, İstanbul 2018, s. 76; Reşidüddin Fazlullah, *Camî'ü't-Tevârih -Selçuklu Devleti-*, çev. Erkan Göksu-Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 71). Cüzcânî göç ile ilgili bir bilgi vermemekle beraber Sâmânîlerin yıkılış dönemine tesadüf eden zamanda Selçukluların Nûr Buhârâ'da oturduklarını nakleder (*Cüzcânî, Tabakât-ı Nâsırı*, I, s. 245). Mîrhând ise *Meliknâme* adlı kayıp eserden naklen Selçuk'un kudretinin günbegün arttığını, Oğuz Yabgusu'nun (metinde Baygu ya da Bigu) nezdinde kıskanılacak derecede yükseldiğini ifade eder. Müellif göçün sebebini ise şöyle açıklar: "Bir gün

gelip yerleşti. Göçün sebepleri hakkında çeşitli varsayımlar olduğu gibi tam olarak hangi tarihte gerçekleştiği hususu da sağlıklı bir kronolojiye dayandırılmamaktadır. Bununla birlikte konu hakkında son yapılan ilmi çalışmalar ve tetkikler Selçuk'un en geç 985-986 yılında Cend'e geldiği yönündedir¹³. Bu şehirde Oğuz Yabgu'sunun idaresi altında Müslümanlar yaşamakta idi¹⁴ ve yine aynı şehir devletin kışlık merkezi olmakla payitaht Yenikent'ten de pek uzak sayılmazdı. Cend, Oğuz idaresi altında Müslümanlar tarafından kurulan bir koloni şehriydi. Burasını diğer şehirlerden ayıran en büyük özelliği ise İslâm ülkeleri ile İslâm olmayan Türk ülkeleri arasında bir sınır/uc şehri olmasıydı¹⁵. Bu sebeple İslâm tarihçileri Selçuk'un hareketini *dârû'l-harb*'den *dârû'l-İslâm*'a başka bir deyişle *Tûran*'dan *İran*'a bir yolculuk şeklinde nitelendirmekteydi¹⁶.

Selçuk Bey'in burada İslâm dinini tercih ettikten¹⁷ sonraki ilk faaliyeti daha önce mensubu olduğu Oğuz Yabgu Devleti'ne vergi ödemeyerek başkaldırmak oldu. Kaynakların naklettiklerine göre Oğuzların hâkimiyeti altında bulunan Cend şehri her sene Yabgu'ya vergi vermek ile

Selçuk, Yabgu'nun hanesine geldi. Padişahın kadınlarının ve çocuklarının önüne geçip Yabgu'nun yanına oturdu. Bu durum Yabgu'nun hatununa zor geldi. Selçuk meclisten dışarı çıktıktan sonra hatun Yabgu'ya şöyle söyledi: Bu çocuk durumunun başlangıcında küstahlık yaptı. Boyundan büyük işlere kalkıştı. Eğer birkaç zaman daha bu mesele devam ederse ve eğer onun haşmet ve serveti ziyadeleşirse işin nereye varacağı bellidir ve bu söz Yabgu'yu etkiledi. O Selçuk işinden (belasından) kurtulmayı düşündü. Selçuk bu durumdan haberdar olunca çok endişelendi ve gurbete gitmeye karar verdi. Kararı kesinleştiğinde 100 atlı, 1500 deve ve 500 koyun ile Semerkand diyarına hareket etti ve Cend yanına ulaşınca Hak Teâlâ yüreğini aydınlattı". (Mîrhând, Seyyid Hamidüddin Muhammed b. Burhânüddin Hâvendşâh b. Kemâlüddin, *Ravzatü's-Safâ fî Stretî'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, IV, neşr. Abbas Zeryab, İntişârât-ı İlmî, Tahran 1338, s. 236). Görüldüğü üzere göçün sebepleri olarak iki husus dikkat çekmektedir ki bunlardan birincisi Selçuk'un Oğuz Yabgu'sunun hatunu ile yaşadığı mesele, ikincisi ise otlak darlığıdır. Göç hadisesine Oğuz Yabgu Devleti cihetinden bakan Osman Gazi Özgüdenli bu durumu kaynakların nakillerinden elde edilen başlıca amillerle birleştirerek devletin X. yüzyılın sonuna doğru iç ve dış tehditlerle zaten zor zamanlar geçirdiğini, bunun neticesinde devlete bağlı bazı boyların Mâverâünnehir ve Horasan istikametinde bir göç hareketi gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Özgüdenli'nin asıl işaret ettiği noktalardan biri de "üstesinden gelinemeyecek ciddi sorunlar karşısında siyasi çözülmenin göçebe toplumlarda her zaman görülen sosyal bir olgu" olduğudur. (Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157)* I, İSAM Yayınları, Ankara 2020, s. 45-47). Selçuk Bey'in Cend'e göç nedenleri ve ayrıca buna dair tarihî veriler hakkında ayrıca bk. Sefer Solmaz, "Selçuklu Tarihinin Kronolojik Problemlerine Bir Örnek: Selçuk Bey'in Cend'e Göç Tarihi Meselesi", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XXII, (2019), s. 345-369.

13 Bu konu hakkında bk. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 50.

14 İbn Havkal, *İslâm Coğrafyası*, terc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 389.

15 V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara 1990, s. 276; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, TTK, Ankara 2011, s. 17; Abdülkerim Özyayın, "Cend", *DİA*, VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul (1993), s. 244-246.

16 Mesela bk. İbnü'l-Verdi, *Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer (Selçuklular)*, terc. Mustafa Alican, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 21.

17 Ebû'l-Ferec'in Selçukluların İslâmiyeti kabulüne dair aktardığı bilgiler şu şekildedir: "Bunlar İranlıların Müslüman olduklarını göreberek birbirleri ile konuşular ve "biz içinde yaşamak istediğimiz bu memleket halkının dinin kabul etmez ve onların törelerine uymazsak bir kimse bize iltifat etmez ve biz tek başına yaşamaya mahkûm bir azınlık halinde kalırız" dediler. Bunlar bu nokta üzerinde anlaşkıktan sonra Harezm diyarında olan Zandak şehrine adam gönderdiler. Burası bunların sürülerini otlattıkları çölün civarında idi. Bunlar validen bir bilgili adam istediler ve bu adamın kendilerine Allah'a tapmayı öğretmesini istediler. Vali birçok hediyeler ile birlikte bunlara bir yaşlı adam gönderdi ve bu adam onlara istediklerini öğretti. Bunlar burada yıllarca kaldılar, son derece refahlı bir hayat sürdürdüler ve sayıları da arttı". (Bk. Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1945, s. 292-293). Bu bilgilerden hareketle aslında Selçuk Bey ve adamlarının din değiştirmelerinde önemli olan hususun inanç eksenli bir düşünceden ziyade siyasi menfaatlerine uygun olarak davranmak istedikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

mükellefti. Anlaşıldığı kadarıyla Selçuk Bey'in muhaceretinden kısa bir süre sonra Oğuz Yabgu'su âdet olduğu üzere yıllık vergiyi tahsil etmek için bir tahsildârını Cend havalisine göndermişti. Ancak Selçuk Bey İslâm dinini tercih etmesinin siyasi manevralarının adeta somut bir delili olarak "ben Müslümanların kâfirlere haraç vermesine razı değilim" diyerek vergi vermeyi reddetti. Selçuk'un beklenmedik çıkışı muhtemelen Oğuzlara vergi ödemekten muzdarip olup da şimdiye kadar bu duruma ses çıkaramayan diğer Müslüman-Türk unsurları da harekete geçirdi. Nihayetinde Selçuk, Oğuzları püskürterek eli boş geri dönmelerini sağladı. Tabiatıyla bu durum onun kudretinin yücelmesine ve kısa süre içerisinde civarda bulunan Müslüman-Türk unsurların kendisine katılmasına zemin hazırladı¹⁸.

Nüfus ve nüfuz bakımından hızlı bir büyüme gösteren Selçuklulara otlaklar dar gelmeye başlayınca Sâmânî Devleti tarafından kendilerine Buhârâ yakınlarındaki Nûr kasabasında sürülerini otlatma müsaadesi verildi. Buna karşılık Selçuklular sınırların ötesinden gelebilecek Türk akınlarına karşı Sâmânî topraklarını müdafaa edeceklerdi¹⁹.

Kaynaklarda Selçuk'un oğullarının adları ve sayıları hususunda muhtelif bilgilere tesadüf edilmektedir. Bununla birlikte ittifaken malum olanların adları Mikâil, Mûsâ ve Arslan Yabgu'dur. Müellifler kardeşlerin yaş sıralamasında da birbirinden farklı bilgilere yer vermektedir²⁰. Bu

18 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, s. 77; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, s. 237; Hândmîr, Gıyâsüddin Hândmîr b. Hâce Hüâmüddin Muhammed b. Hâce Celâlüddin Muhammed, *Târihu Habîbî's-Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, II, Kitabhâne-i Hayyâm, Tahran 1333, s. 480; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, I, s. 24; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 68; A.S.C. Peacock, *Selçuklular Devleti'nin Kuruluşu*, çev. Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 45-46; Ergin Ayan, *Sultan Tuğrul Bey*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 24-25.

19 Hamdullah Müstevfî, Ebû Bekir b. Ahmed b. Nasr Müstevfî Kazvîni, *Târih-i Güzide*, tah. Abdül-Hüseyn Nevâhî, Müesseset-ü İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran 1387, s. 426-427; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, I, s. 35; Özgüdenli, *Selçuklular*, I, s. 46, d.n. 115.

20 Kaynaklar Selçuk Bey'in üç ya da dört oğlu olduğu hususunda değişik bilgiler nakletmektedirler. Bunlara birkaç örnek verecek olursak mesela Ebû'l-Ferec'e göre Selçuk'un Mikâil, Yabgu, Mûsâ ve Arslan isminde dört oğlu vardı; Râvendî de dört oğlu olduğunu bildirmekte ve bunların en büyüğünün daha sonra Gazneli Mahmud tarafından yakalanıp hapse atılacak olan İsrâil olduğunu ifade etmektedir. İbnü'l-Esir; Arslan, Mikâil ve Mûsâ adlı üç çocuğun varlığından bahsetmektedir; Ahmed b. Mahmud'a göre çocukların ismi Mikâil, Mûsâ ve Arslan Yabgu idi ve bu sonuncusu İsrâil adı ile meşhur idi; Sadreddin Ebû'l-Hasan Ali b. Nasr da Ahmed b. Mahmud ile aynı görüşleri paylaşmaktadır; Şebankâreî ve Hamdullah Müstevfî Selçuk'un dört oğlu olduğunu ve bunların isimlerinin İsrâil, Mikâil, Mûsâ ve Yunus olduğunu nakletmektedir; İbn Funduk'a göre ise bunlar dört kardeş idi ve isimleri Mikâil, Mûsâ, Yabgu ve Yusuf şeklinde idi. Selçuklular hakkında *Meliknâme*'den naklettiği bilgiler ile en güvenilir kaynaklardan biri olan Mîrhând Mikâil, Mûsâ, Arslan lakaplı Yabgu ve henüz gençken vefat eden bir oğlu olmak üzere toplam dört çocuğun varlığından bahsetmektedir; Hândmîr ise yine dört çocuğa işaret ederek bunların isimlerinin Mikâil, İsrâil, Mûsâ ve Yabgu lakaplı Arslan olduğunu bildirmektedir; geç tarihli ve muahhar bir eser olan *Târih-i Cihân Ârâ*'da da Selçuk'un İsrâil, Mikâil, Mûsâ ve Yabgu isimli dört oğula sahip olduğu yazılmaktadır. Bk. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 293; Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, I, terc. Ahmet Ateş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 85; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, s. 77; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, I, haz. Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık Basın Sanayii ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1977, s. 5; el-Hüseynî, Sadreddin Ebû'l-Hasan Ali İbn Nasr, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, terc. Necatî Lügâl, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1943, s. 2; Şebankâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecmâü'l-Ensâb*, tash. Mîr Hâkim Muhaddis, Müesseset-ü İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran 1376, s. 97; Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 426; Beyhâkî, Ali b. Zeyd (İbn Funduk), *Târih-i Beyhâk*, neşr. Yusuf el-Hâdî, Dîmaşk, t.y., s. 65; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, s. 237; Hândmîr, *Hâbibü's-Siyer*, II, s. 480; Kadî Ahmed Gaffarî-i Kazvîni, *Târih-i Cihân Ârâ*, neşr. Seid Ebû'l-Kâsım Marâşî, İmtigâh-ı Serçeşme, Tahran 1963, s. 107.

kardeşlerden Selçuklular Devleti'nin bağımsızlık sürecini tamamlayan Tuğrul ve Çağrı Beylerin babası olan Mikâil, Müslüman olmayan Türkler üzerine gerçekleştirilen bir akın sırasında şehit düşmüştü. M. A. Köymen'e göre Mikâil, kardeşlerden yaşça en büyüğüydü ve onun ölümünden sonra yerini alan kişi de İsrâil lakaplı Arslan Yabgu oldu²¹.

Selçuk Oğuzlarının Sâmâniler Devleti'ne Yardımları

Daha önce de ifade edildiği gibi Batı Türk Hakanlığı sorumlusu Buğra Han Hârûn 992 yılında Buhârâya bir sefer düzenlemiş ve hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehri ele geçirmişti. Anlaşıldığı kadarıyla bu oldubitti karşısında Sâmânî hükümdarı II. Nûh b. Mansûr bir kez daha komutanlarının ihaneti ile karşı karşıya kalmıştı. Nitekim Buğra Han Hârûn'un geldiğini haber alan II. Nûh b. Mansûr, Fâik el-Hassâ'yı teçizatlı bir ordu ile onun üzerine göndermiş ancak iki taraf arasında gerçekleşen kısa savaştan sonra Fâik yenilgiye uğrayarak Buhârâya dönmüştü²². Utbî'ye göre bu savaş tamamen bir düzmeden ibaretti ve Fâik el-Hassâ önceden planlanmış bir şekilde yenilgiye uğrayıp kaçmıştı²³. Gerdizî'den gelen bir kayda göre ise II. Nûh b. Mansûr son bir gayretle yazmış olduğu mektubunu elçinin eline tutuşturarak onu Ebû Ali Simcûrî'ye göndermiş ve "Han geldi sen de gel" demişti. Ancak Ebû Ali bu mektuba olumsuz cevap verdiği gibi kendisinden istenilen askeri desteği de göndermemişti. Gelişmeler neticesinde talihinin döndüğüne kâni olan Sâmânî hükümdarı payitahtını terk ederek Ceyhun'un karşı kıyısında yer alan Amûle kaçmıştı²⁴.

II. Nûh'un Amûl'de bulunduğu esnada devletini kurtarmak için ittifak arayışına girmesi Selçuk Oğuzlarının Mâverâünnehir bölgesinde siyasî hadiselerle dâhil olmasına sebep oldu. Zira Sâmânî hükümdarı tekrar tahtına kavuşabilmek umuduyla bu defa daha önce Cend havalisine gelip yerleştiğini gördüğümüz Selçuk Bey'den yardım istedi²⁵. Bu demek oluyor ki her ne kadar kaynaklar o zamanki ahvali hususunda suskun kalsalar da Selçuk Bey, Oğuz Yabgu Devleti ile mücadelesinin haricinde bölgede başkaca gruplar ile de savaşmış ve bu savaşlardan başarılı bir şekilde ayrılarak kendisinden himmet talep edilecek hale gelmişti²⁶.

21 Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, I, s. 31-32.

22 Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 347.

23 Utbî çaresizlik içinde kıvranan Nûh b. Mansûr'un Fâik el-Hassâ'yı saraya davetini, onu savaşa gönderişini ve savaşın gidişatını şöyle açıklamaktadır: Bu karışık durum içerisinde o (Nûh b. Mansûr) Fâik'i davet edip ondan devletine hizmet etmesini istedi. Fâik saraya geldiği zaman kendisi zaman zaman kendisini onurlandırılıp hediyeyle ihsan edildi. Daha sonra devleti koruması için yeteri kadar kaynak tahsis edilip Semerkand'a gönderildi. O sınırlara ulaştığı zaman Buğra Han'ın saldırısına uğradı ve durum hakkında yeterince bilgi sahibi olmadan Buhârâya döndü. Arkadaşlarını ve sultanın komutanlarını Buğra Han'ın insafına terk etti. Bu durum herkes tarafından açık bir şekilde anlaşıldı ki onun Semerkand'dan kaçışı daha önce planlanmıştı. Onun bu ihaneti acımasızlığının ve nankörlüğünün göstergesiydi. Bu durum devletin gücünün tükenmesine ve hanedanın rüzgârlara teslim edilmesine sebep oldu. Nûh bu talihsiz ve büyük olayı duyduğu zaman endişeye kapıldı ve payitahtını terk etmek zorunda kaldı. Bk. al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 122-123.

24 Cüzcâni, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, s. 212; Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa*, s. 269; Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 117-118.

25 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, s. 77.

26 Nitekim bu konu hakkında bilgi edinebildiğimiz kaynaklardan biri olan Mîrhând, Selçuk Bey'in yükselişini "etrafta bulunan hükümdarlar onun yardımına muhtaç oldular" cümlesi ile ifade etmektedir. Bk. Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, s. 237.

Selçuk Bey, bu yardım teklifini kabul etmiş ve oğlu Arslan Yabgu komutasında bir ordusunu Buğra Han Hârûn üzerine göndermişti. Bununla birlikte Arslan Yabgu'nun Buhârâ'nın bu yeni sahibi ile bire bir savaş yaptığı ile ilgili bir bilgi yoktur. İlâveten Buğra Han'ın Buhârâ'nın havasına alışamadığı ve basur hastalığına yakalandığı bilinmektedir²⁷. Öyle ki o sağlığına tekrar kavuşabilmek maksadıyla Kaşgar'a dönmeye karar vermiş ve ancak bir mahfe üzerinde taşınabiliyordu. Hastalığı gittikçe artan Buğra Han Koçkarbaşı denilen yerde vefat etmişti. İşte muhtemelen bu dönüş esnasında Selçuk Oğuzlarının hâkimiyeti altında bulunan yerlerden geçmek durumunda kalan Türk Hakanlığı ordusuna Selçuklular saldırmış ve çokça zayıat vermelerine sebep olmuşlardı²⁸. Arslan Yabgu bu başarısından sonra Cend'de bulunan babasının yanına döndü²⁹.

Buğra Han Hârûn tehlikesi böylece bertaraf olduktan sonra II. Nûh b. Mansûr tekrar Buhârâ'ya gelerek ikinci defa olmak üzere tahtına oturdu. Onun bu süreçte kendi komutanları Fâik ve Ebû Ali ile tekrar mücadeleye giriştiği, bu defa destek olarak Gaznelilerin başında bulunan Sebüktegin'den yardım istediği bilinmektedir³⁰. Ancak gerçekleşen hadiseler konumuzla alakalı olmadığı için Selçukluların o zamanki ahvalini aktarmaya gayret edelim. Yalnız bir nokta üzerinde şiddetle durmakta fayda vardır ki kısa bir süre önce Cend'e gelip yerleşen bu Selçuk Oğuzları artık siyasi arenada etkin ölçüde söz sahibi olmak yönünde hızlı bir şekilde ilerlemektedirler. Kendilerine ait bölgeleri vardır ve zamanın devletlerinden birisinin (Sâmâniler) imdadına koşarken bir diğerine (Türk Hakanlığı) kafa tutar hale gelmişlerdir.

992 yılından XI. asrın ilk yıllarına kadar ya Selçuklular oldukça sakin bir hayat sürdürdüler ya da kaynaklar Mâverâünnehir bölgesinde kopan fırtınaları esas alarak Selçukluların karıştığı küçük çaplı mücadeleleri zikretmeye değer görmediler. Zira bu süreçte Sâmâniler Devleti'nde iki defa taht değişikliği yaşanmış, II. Nûh b. Mansûr'dan sonra yerine sırasıyla II. Mansûr b. Nûh (997-999) ve son olarak II. Abdülmelik b. Nûh (999) geçmişti. Bu son Sâmânî hükümdarının kısa süren iktidarında ise Türk Hakanlığı nihayet yıllardır dış politikada adeta tek amacı olan Sâmânileri yok

27 Huncan, *Türk Hakanlığı*, s. 119.

28 Selçukluların Sâmânilere yardım ettikleri hususunda bilgi veren kaynaklardan Utbi'ye göre; Buğra Han'ın dönüşü esnasında Oğuz Türklerinin bölgelerinden geçmesi gerekiyordu ve bu geçiş esnasında Oğuz Türkleri Buğra Han'ın geride kalan birliklerine saldırıp onlardan çoğunu öldürdü. Erzaklarını ve mallarını talan ettiler. İbnü'l-Esir'e göre Sâmânî hükümdarı, Buğra Han'a karşı Selçuklulardan yardım istemiş, Selçuk da adamlarını oğlu Arslan Yabgu önderliğinde ona yardıma göndermişti. Selçuk'un kuvvetlerinin yardımı sayesinde Sâmânî hükümdarı Hârûn'a üstünlük sağlamış ve onun işgal ettiği yerleri geri almayı başarmıştı. Cüzcânî, Buğra Han'ın dönüşü esnasında II. Nûh'un Türkmenlerden yardım istediğini ve Semerkand civarında Türkmenlerin Buğra Han'a saldırarak onları yenilgiye uğrattığını nakletmektedir. Mîrhând eserinin Sâmâniler kısmında II. Nûh b. Mansûr dönemini anlatırken Selçukluların yardımları hakkında sessiz kalmaktadır. O Selçuklular bahsinde Selçukluların Sâmânilere yardım ettiklerini doğrulasa da bu defa Sâmânî hükümdarının ve aynı zamanda Türk Hakanlığı Batı sorumlusunun isimleri hususunda hataya düşmektedir. Mîrhând buna dair cümlelerinde Buhârâ'yı ele geçiren hükümdarın İlig Han olduğunu bu durum karşısında Sâmânî hükümdarı İbrahim'in Selçuk Bey'e sığındığını ve Selçuk Bey'in gönderdiği takviye birlikler sayesinde İlig Han'ın yenilgiye uğratıldığını kaydetmektedir. Bk. al-Utbi, *Kitab-ı Yamini*, s. 128; *İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, s. 77; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, I, s. 213; *Mîrhând, Ravzatü's-Safâ*, IV, s. 237.

29 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, terc. Abdulkerim Özyayın, Ravza Yayınları, İstanbul 2019, s. 77.

30 Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. Merçil, *Gazneliler Devleti*, s. 9-16; Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa*, s. 277-310.

etme hayaline ulaşmıştı. İlig Nasr, 999 yılında hiçbir direnişle karşılaşmadan Buhârâ'ya girmiş, II. Abdülmelik ile birlikte bütün hanedan üyeleri tutsak edilerek Özkend'e gönderilmişti. Bu olay, Sâmânilerin fiili olarak tarihin karanlıklarına gömülmesi manasına geliyordu³¹.

Zikredilen tarih aralıkları Gazneliler için de kısa süreli de olsa çalkantılı zamanların yaşanmasına sahne olmuştu. 997 yılında Sebüktegin'in vefat etmesiyle tahta ilk olarak veliaht tayin ettiği oğlu İsmail geçti. Ancak yönetim tecrübesini gerek babası ile birlikte girdiği savaşlarda ve gerekse kısa süreli Horasan sipehsârlığında edinmiş olan Mahmud b. Sebüktegin kardeşinin hükümdarlığını tanımadı. Nihayetinde iki kardeş arasında yaşanan taht mücadelesinden galip ayrılan Mahmud oldu ve Gaznelilerin yeni hükümdarı olarak tahta çıktı³².

Selçukluların ikinci defa olarak Mâverâünnehr'de boy göstermeleri yine Sâmâniler aracılığı ile gerçekleşti. Yukarıda İlig Nasr'ın Buhârâ'ya girdikten sonra Abdülmelik ile birlikte bütün hanedan mensuplarını tutsak edip Özkend'e gönderdiğini ifade etmiştik. İşte bu tutsaklardan biri de Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır idi. II. Nûh b. Mansûr'un oğullarından birisi olan Ebû İbrahim İsmail'in öz vatanından ayrı düşman toprakları içerisinde kaderine razı olup ölümünü beklemediği anlaşılmaktadır. Utbi'nin naklettiğine göre İlig Nasr bir araya gelip konuşmasınlar, kaçmak için plan yapmasınlar diye tutsakların hepsini ayrı ayrı hücrelere koydurmuştu. Bu hücrelerden birinde bulunan Ebû İbrahim kendisini ziyarete gelen cariyelerden birisinin kıyafetleri ile kadın kılığında kaçmayı başardı³³ ve yaklaşık beş yıl daha devam edecek bir savaşlar dizisinin fitilini ateşlemiş oldu³⁴.

Ebû İbrahim İsmail, ilk olarak Buhârâ'ya gidip burada *kendisini aramalar sonuçlanana kadar*³⁵ bir müddet saklandıktan sonra Harizm'e geçti ve Sâmânileri yeniden ihya etmek düşüncesi ile asker toplamaya başladı. Onun kısa süre içerisinde Buhârâ'yı tekrar ele geçirecek kadar büyük bir ordu toplaması, etrafa dağılmış Sâmânî askerlerinin hanedana olan sadakatlerini göstermektedir. Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır eski payitahtı ele geçirmekle kalmamış burada bulunan Türk Hakanlığı Batı kısmı ordusunu yenilgiye uğratarak on yedi önemli komutanı da esir almıştı. Nihayetinde o Sâmâniler Devleti'nin son hükümdarı olarak tahta çıktı (999-1000)³⁶. Ancak bu

31 al-Utbi, *Kitab-ı Yamini*, s. 247; Gerdizi, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 378; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII, s. 455; Cüzcâni, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, s. 216; Kadı Ahmed Gaffarî, *Târih-i Cihan Ârâ*, s. 100; Halil Ethem Eldem, *Düvel-i İslâmiye*, Milli Matbaa, İstanbul h. 1345-(1927), s. 176; Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa*, s. 326-328; Huncan, *Türk Hakanlığı*, s. 126-127.

32 al-Utbi, *Kitab-ı Yamini*, s. 208; İbnü'l – Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII, s. 440-441; Cüzcâni, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, s. 228-229; Şebankarê, *Mecma'ü'l-Ensâb*, s. 85; Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Güzide*, s. 390; Reşidüddin Fazlullah Hemedâni, *Câmiü't-Tevarih (Tarih-i Sâmâniyân ve Büveyhiyân ve Gazneviyân)*, tash. Muhammed Ruşen, Tahran 1384, s. 72; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 135-136; Merçil, *Gazneliler Devleti*, s. 12-13.

33 İbnü'l-Esir Ebû İbrahim'in kaçış hikâyesini şöyle anlatmaktadır: Onun yanına kendisine hizmet etmek üzere bir cariyeye gelirdi. Bu cariyeye İsmail'in durumunu da biliyordu. İsmail onun üzerindeki elbiseyi giyip hapishaneden kaçtı. Gardiyanlar da cariyeye zannettiler. Hapisten çıkınca yaşlı bir Buhârâlının yanında gizlendi. Aramalar sona erince Buhârâdan Harezme gitti ve "el-Muntasır" lakabını aldı. Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII, s. 461.

34 al-Utbi, *Kitab-ı Yamini*, s. 248.

35 Mirhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, s. 74.

36 Utbi, Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır'ın Buhârâ'ya gelişinin halkı son derece mutlu ettiğini ve insanların bu sebeple

durum fazla sürmedi. Gelişmelerden haberdar olan İlig Nasr toplamış olduğu büyük bir ordu ile Buhârâ üzerine harekete geçti. Ebû İbrahim İsmail'in bu yeni Türk Hakanlığı ordusuna direnecek gücü yoktu. Bu sebeple çareyi kaçmakta buldu³⁷. O önce Horasan'a geçip mücadeleyi burada devam ettirmek istese de Horasan artık Gazneli toprağıydı ve Sultan Mahmud tesis etmiş olduğu düzenin bozulmasını istemiyordu. Netice itibarı ile Ebû İbrahim bu defa Horasan'da Gazneliler³⁸ tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı³⁹. İşte onun başarısızlıkla sonuçlanan bu savaşlarından sonra yeni sığınağı daha önce de Sâmânîlere yardımlarına tanıklık ettiği Selçuklu Oğuzları oldu⁴⁰.

Bu sıralar Selçuk Bey yaşlandığından idarenin başında Arslan Yabgu bulunmaktaydı ve o bir kez daha Sâmânîlere yardım etmekte beis görmedi. Buna ilaveten Ebû İbrahim ile de evlilik yolu ile akrabalık tesis etti⁴¹. Sâmânî ve Selçuklu askerlerinden oluşan müttefik kuvvetler harekete geçerek Kûhek denilen mevkiye İlig Nasr'ın Subaşısı Tegin'i yenilgiye uğrattı. Gelişmelerden haberdar olan İlig Nasr büyük bir ordu ile Buhârâ hayallerinden asla vazgeçmediğine tanıklık ettiğimiz Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır üzerine yürüdü. Selçuklular bu büyük ordu ile bir meydan muharebesine tutuşmaktan imtina ederek kendi aralarında yapmış oldukları müzakereler neticesinde gece baskını yapmayı uygun gördüler. Gerçekten bu plan dâhilinde harekete geçen müttefik kuvvetler Türk Hakanlığı ordusunu yenilgiye uğrattı on sekiz ileri gelen komutanı ve çokça ganimeti ele geçirdikten sonra geri döndüler (1003). Son Sâmânî hükümdarının dostlarının desteği ile kazanmış olduğu bu galibiyet pek bir işe yaramadı ve aslında uzun ömürlü de olmadı. Nitekim ortaya çıkan bir söylenti İsmail el-Muntasır'ı derin endişeye sevk edip Selçuk

birbirlerini tebrik ettiklerini bildirmektedir. Bu demek oluyor ki Batı Türk Hakanlığı'nın Buhârâ'ya hâkim olması halk tarafından iyi karşılanmamış, ancak onlar bu oldubittiye karşı bir ses de çıkaramamışlardır. Bk. al-Utbi, *Kitab-ı Yamini*, s. 249; ayrıca bk. Abdullah Duman, "Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır'ın Sâmânî Devleti'ni Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar ve Gaznelilerle İlişkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/II, (2012), s. 536-537.

37 Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, s. 74; Hândmîr, *Habîb's-Siyer*, II, s. 370; Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa*, s. 330; Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 128.

38 Ebû İbrahim İsmail'e bu savaşlarında öncülük eden komutanlarının başında Arslan Balû gelmekteydi. Horasan'da Gaznelilere yenilen Ebû İbrahim bundan sonra Ziyâri Emîri Kâbus b. Veşmgîr'e sığınmış, o da kendisine çeşitli hediyeler ile birlikte oğulları Dârâ ve Minûçehr'i yardımcı kuvvet olarak verip Rey şehrini ele geçirmesini ve burada iyi bir şekilde toplanarak Buhârâ'ya saldırmasını istemişti. Ancak Ebû İbrahim Rey'e vardığında şehir ileri gelenleri Arslan Balû'ya ricacılar göndererek Ebû İbrahim'in Rey'e girmesini önlemeyi başardılar. Onlar Sâmânî ordusunu tekrar Horasan'a gönderdiler. Ancak bu ordu bir kez daha Gazneli kuvvetlerine yenilince Ebû İbrahim olanların suçlusu olarak Arslan Balû'yu gördü ve onu katletti. Bk. Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, s. 74-75.

39 al-Utbi, *Kitab-ı Yamini*, s. 251-254; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII, s. 462; Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 388.

40 Kaynaklar Sâmânî hükümdarının sığındığı bu Oğuz grubunun, Selçuklu Oğuzları olduğunu söylemezler. Ancak çağdaş müellifler hanedanın daha önceki ilişkilerini de göz önüne alarak Ebû İbrahim'in yardım talep ettiği Oğuzların Selçuklu Oğuzları olduğu hakkında şüphe olmadığını ifade etmektedir. Bk. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, I, s. 52-54; Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa*, s. 335; Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 128-130. Buna ilaveten konu ile ilgili Utbîde geçen ifadeler de bizi bu şekilde düşünmeye sevk etmektedir. Nitekim o şu ifadelere yer vermektedir: "Muntasır bu yenilgiden sonra kendisini Guz Türklerine teslim etti. Bu insanlar hanedana bağlılıklarıyla övünürlerdi ve hizmet edip destek olmaktan zevk aldıklarını söylerlerdi". Bk. al-Utbi, *Kitab-ı Yamini*, s. 257-258. Bilindiği gibi Sâmânîler daha önce de Batı Türk Hakanlığı ile olan savaşlarında Selçukluların yardımına başvurmuşlardı.

41 Bu bilgileri aktaran Gerdizi izdivacın kimler arasında ve ne şekilde yapıldığı hakkında bilgi vermez.

Oğuzlarından ayrılmasına neden oldu. Bu söylenti Selçukluların, Türk Hakanlığı Hakanı ile anlaşacağı ve esirler karşılığında İsmail el-Muntasır'ı teslim edeceği yönündeydi. Bu sebeple o, yanında 300 süvari ve 400 piyade⁴² bulunduğu halde gece vakti Selçuklulardan ayrılarak Dergâna geldi. Buz tutmuş olan Ceyhun Nehri'ni geçerken buzun kırılması sonucu yanında bulunanlardan çoğu nehre düşüp boğuldu. Kendisi ile birlikte kurtulmayı başaranlar Âmulü'-Şat'a geldiler. Utbî'de geçen bir kayıt Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır'ı Selçuklulardan şüpheye düşmekte haklı çıkarır türdendir. Buna göre Selçuk Oğuzları Muntasır'ın kaçmasından haberdar olduklarında peşine düşüp Ceyhun Nehri kenarına kadar gelmişlerdi. Ancak güneşin etkisi ile nehrin buzları çözülmüş ve nehirden geçmek imkânsız hale gelince geri dönmek durumunda kalmışlardı. Utbî'ye nazaran daha geç bir kaynak olan *Mecmâü'l-Ensâb*'da ise Selçukluların amaçlarının yağma olduğu, Buhârâ'yı yağmaladıktan sonra son hükümdarı yakalayıp İlig Nasr'a teslim etmek düşüncesini taşıdıkları açık bir şekilde ifade edilmektedir⁴³. İşte böylece İsmail el-Muntasır'ın mücadelesi ile birlikte Selçuklular Mâverâünnehir'de kendilerini bir kez daha göstermiş oldular⁴⁴.

Âmulü'-Şat'ın Ebû İbrahim İsmail için kalıcı bir mekân olması elbette düşünülemezdi. Zira kendisi Özkend zindanlarından kaçarken Sâmâniler Devleti'ni yeniden ihya etmek tefekküründe idi. Üstelik bu sıralar gittiği her yere kendisi ile birlikte sorunlar sıkıntıları götürüyordu. Nitekim İbnü'l-Esir onun için "...her nereye gittiye halk şerrinden korktuğu için onu kabul etmedi, bu yüzden de tekrar nehri geçip Buhârâ'ya gitmek üzere geri döndü..." demektedir⁴⁵. Ancak Ebû İbrahim İsmail'in Âmulü'-Şat'tan hareket etmezden evvel Sâmânilerin geçmişte kalan ittifaklarını tekrar gözden geçirdiği görülmektedir. Şu hâlde düşük ihtimal olmakla birlikte onun Gazneli Sultan Mahmud'dan yardım istemesi kadar doğal bir şey olamazdı. Bu düşüncelerle bir elçisini sultanın huzuruna gönderip iki devlet arasında mazide kalan dostlukları hatırlatarak yardım talebinde bulundu⁴⁶. Belki de bu yardım talebine kendisi de bir anlam veremiyordu. Sığınacak başka bir teşekkülün olmayışı onu Gaznelilere muhtaç etmişti etmesine ama daha üç yıl önce kendisine en büyük darbelerden birini de Horasan'da Gazneliler vurmuştu. Bu güven problemi aklını kurcalayınca⁴⁷ Sultan Mahmud'dan gelecek cevabı beklemeden Merv'e doğru hareket etti⁴⁸.

Utbî'den anlaşıldığı kadarıyla Merv bu dönemde Hâherzâde demekle maruf Ebû Cafer diye birinin yönetimi altındaydı. Bu şahıs Sâmânilerin lütuf ve ihsanı ile az zamanda temayüz etmiş,

42 Utbî, bu sayıyı 700 süvari şeklinde nakletmektedir. Bk. al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 259.

43 al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 259; Şebankârei, *Mecmâü'l-Ensâb*, s. 28.

44 al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 257-259; Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 383; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII, s. 462-463; Fasih Hâfi, *Mücmel-i Fâsihi*, II, tash. Muhsin Nâci Nasrâbâdi, Esâtir, Tahran 1386, s. 563; Mirhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, s. 76; *Mecmâü'l-Ensâb*, s. 28; Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Güzide*, s. 389; Barthold, *Türkistan*, s. 289; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, I, s. 48-50; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 74-75; Merçil, *Gazneliler*, s. 31; Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa*, s. 337; Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 130; Duman, "Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır", s. 541-542.

45 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII, s. 463.

46 Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 383.

47 Mirhând bu göçün sebebinin Oğuz Türklerine bağlamaktaydı. Bk. Mirhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, s. 77.

48 al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 261; Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 383; Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa*, s. 338; Duman, "Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır", s. 542-543.

şan ve şerefi artmıştı. Bu vaziyet karşısında kendisinden beklenen elbette Muntasır'a yardım etmesiydi. Ancak böyle olmadı. Hatta tam tersine onu Merv'den kovmak için üzerine yürüdü⁴⁹. Muntasır, Ebû Cafer ile olan savaşından sonra⁵⁰ Merv'de de çok fazla kalamayacağını anlayıp önce Nesâ, ardından İsfêrâyin ve Serahs'a gitti. Fakat gittiği hiçbir yerde huzur bulamadı. Dört yıldır başlatmış olduğu mücadelede çok insanın canının yanmasına sebebiyet vermişti. Gittiği şehirlerdeki halk onun derhal bölgelerinden uzaklaştırılmasını istiyordu. Neticede İsmail el-Muntasır Ceyhun Nehri'ni geçip Mâverâünnehir'e gitmekle Horasan bölgesini terk etmiş oldu⁵¹.

Türk Hakanlığı'na bağlı Buhârâ şihnesi, Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır'ın Mâverâünnehir'e geldiğini haber alır almaz onu yakalamak için derhal harekete geçti. İsmail el-Muntasır kaçarak Nûr derbendine geldi. Burada iken beklenmedik bir şekilde Semerkand Sipehsâlârı İbn Âlemdâr, Muntasır'a üç bin kişilik bir kuvvet gönderdi. İlâveten Semerkand şeyhleri de üç yüz kişilik tam teçhizatlı gûlamı ona yardım etmek üzere gönderdi. İşte tam bu esnada Selçukluların da yardıma geldiği görüldü⁵². Kısa bir süre önce yakalamak için Ceyhun Nehri'ne kadar takip ettikleri bu son Sâmânî hükümdarına bir kez daha yardıma koşmaları, üstelik Semerkand'dan gelen önemli bir kuvvetten sonra böylesine bir adım atmaları Selçukluların ganimet peşinde koştuklarını düşünmemize sebebiyet vermektedir. Burada iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi Semerkand ayyârlarının⁵³ yardıma koşmasıdır ki bu durum onların beş yılı aşkın bir süredir devam eden Türk Hakanlığı hâkimiyetini henüz benimsemediklerini göstermektedir. İkinci husus ise Selçuk Oğuzlarının bu defa davet edilmedikleri halde İsmail el-Muntasır'ın yanında yer almalarıdır. Üstelik yardım zamanını da kendilerinin tayin etmeleridir. Anlaşıyor ki Selçuklular bölgelerinde müstakil hareket etmelerinin yanı sıra siyasî manevralarını da menfaatlerine göre belirlemektedirler.

İsmail el-Muntasır bir anda etrafına toplanan kuvvetle tekrar önemli bir güç haline geldi. Hatta Sâmânîlerden henüz kazandığı toprakları kaybetmek istemeyen İlig Nasr'ı da Burnamez mevkiinde ağır bir yenilgiye uğrattı. İlig Nasr Türkistan'a dönmek zorunda kalırken Selçuklular yine büyük bir ganimet ele geçirdiler⁵⁴. Ancak çok geçmeden İlig Nasr toplamış olduğu büyük bir ordu ile tekrar İsmail el-Muntasır üzerine yürüdü. Bir önceki savaşa katılırken kimsenin fikrini sormayan Selçuklular aldıkları ganimetlerle yetinip Sâmânî kuvvetlerinden ayrılırken de yine

49 al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 261.

50 Savaşın neticesi Utbî'de ve Gerdizî'de farklı şekilde nakledilmektedir. Utbî'ye göre İsmail el-Muntasır'ın köleleri Ebû Cafer'in askerlerine saldırarak bir hamlede onu yenilgiye uğratmışlardı. Gerdizî ise konu ile ilgili Muntasır'ın Ebû Cafer'den yardım istediğini, Ebû Cafer'in gönderilen elçiyi önemsemeyip bu yardım teklifine icabet etmediğini ve İsmail el-Muntasır ile savaşıp onu yenilgiye uğrattığını nakletmektedir. Bk. al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, 261; *Gerdizî, Zeynü'l-Ahbâr*, s. 383-384.

51 Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 130.

52 Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, s. 77.

53 Ayyâr kelimesi Ortaçağ İslâm dünyasında kendi çıkarını korumak için toplumun düzenini bozan zümreler için kullanılan bir tabir olmakla birlikte serseri, dolandırıcı, eşkıya, aylak, hilekâr gibi olumsuz anlamlarının yanı sıra; zeki, kurnaz, gözü pek, atilgan, çevik, atilgan yiğit anlamlarını da ifâ etmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bk. İsmail Pırlanta, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Şehir Eşkıyaları Ayyarlar*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2020, s. 23-26.

54 al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 264; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII, s. 463.

kendi isteklerine göre hareket ettiler. Buna ilaveten Muntasır kumandanlarından Ebû'l-Hasan b. Tâk'ın da ihaneti ile karşılaştı. Beş bin kişilik bir kuvvetin de zikredilen kumandanın emri ile Muntasır'dan ayrılması yenilgiyi kaçınılmaz kıldı. Türk Hakanlığı orduları karşısında alınan mağlubiyet sonrasında çareyi kaçmakta bulan İsmail el-Muntasır bir kez daha Ceyhun Nehri'ni geçerek Horasan'a girdi. Fakat kendisi için tarihin biçmiş olduğu rol artık sona ermişti. Horasan'da Gaznelilerin ve daha sonra gittiği Kûhistan'da da Ziyâriilerin baskısına dayanamayan İsmail el-Muntasır adeta kaçak hayatı yaşamaya başlamıştı. Son defa ata yurdu Mâverâünnehir'e gidip tekrar nehri geçmek durumunda kalan bu son Sâmânî hükümdarı Merv tarafında sığınmış olduğu ve liderliğini İbn Büheyc adlı birinin yaptığı Arap kabilesinin mensupları tarafından gece olduğunda öldürüldü (1004-1005)⁵⁵.

Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır'ın ölümü ile birlikte Sâmâniler kesin olarak tarih sahnesinden çekildiler. Öte yandan yaklaşık yarım asır önce Mâverâünnehir bölgesine gelen ve gün geçtikçe gücüne güç kattığı müşahede edilen Selçuk Oğuzları, tarihin kendilerine biçeceği rolü beklemeye koyuldular.

Sonuç

X. yüzyılın ikinci yarısından sonra Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılarak Mâverâünnehir bölgesine gelen Selçuk Oğuzlarının bu yeni coğrafyada temas ettikleri ilk devlet Sâmâniler oldu. Ancak uzun bir süredir bölge hâkimiyetini elinde bulunduran bu devlet refah dolu günlerini geçmişte bırakmış ve gerileme sürecine girmişti. Bununla birlikte idarî mekanizmada yer alan Türk ve İran kökenli komutanlar kötü gidişatın bir neticesi olarak başına buyruk hareket etmeye ve devleti kendi isteklerine göre yönetirmeye başlamıştı.

Sâmâniler Devleti için daha olumsuz durum ise doğuda beliren Türk Hakanlığı tehlikesi idi. X. yüzyılın sonuna doğru bu devletin dış politikadaki en önemli hedefi Sâmânileri ortadan kaldırarak Mâverâünnehir bölgesine hâkim olmaktı. Buğra Han Harun'un 992 yılında Buhara'ya girerek Sâmânî iktidarına geçici bir süreliğine son vermesi bu hedefin âdeta somut bir kanıtıydı. Amül şehrine kaçan Sâmânî hükümdarı II. Nûh b. Mansûr'un payitahtını kurtarmak için başlatmış olduğu mücadelede Selçukluların yardımına müracaat ettiği görüldü. Bu dönemde Selçukluların başında bulunan Selçuk Bey yardım teklifine olumlu karşılık vererek oğlu Arslan Yabgu önderliğindeki bir orduyu Sâmânilerin yanında yer almak üzere harekete geçirdi. Her ne kadar bir meydan savaşı hâsil olmasa da Buğra Han Harun'un yakalandığı hastalık sebebi ile Türkistan'a dönüşü esnasında Türk Hakanlığı ordularına Selçuklular tarafından saldırılar gerçekleştirildi ve bu saldırılar sonucunda Selçuklular önemli miktarda ganimet ele geçirdi.

55 al-Utbi, *Kitab-ı Yamini*, s. 264; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, VII, s. 463; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, s. 79; Hândmîr, *Hâbibüs-Siyer*, II, s. 370; Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 389; Şebankâreî, *Mecmâü'l-Ensâb*, s. 28; Fasîh Hâfî, *Mücmel-i Fâsihi*, II, s. 565; Barthold, *Türkistan*, s. 290; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, I, s. 61; Merçil, *Gazneliler Devleti*, s. 31; Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa*, s. 342; Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 133; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 53; Duman, "Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır", s. 548.

999 yılında Türk Hakanlığı sorumlusu İlig Nasr'ın Buhârâ'yı ele geçirip dönemin Sâmânî hükümdarı Abdülmelik ve bütün hanedan üyelerini tutsak etmesi ise Selçukluların bir kez daha tarihi hadiselerle dâhil olması ile sonuçlandı. Nitekim tutsaklar arasında yer alan Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır Özkend zindanlarından kaçmayı başarmış ve Türk Hakanlığı'na karşı beş yıl devam edecek bir mücadele başlatmıştı. İşte onun bu mücadelesinde yeniden Selçuklulardan yardım istediği görüldü. Selçuklular 999 yılından sonra Türk Hakanlığı ve son Sâmânî hükümdarı arasında gerçekleşen savaşlarda iki defa boy gösterdiler ve Sâmânîlerin yanında yer aldılar. Ancak gelişen hadiseler Selçukluların Sâmânîlerin yeniden ihyasından çok ekonomik amaçlar güttüklerini göstermekteydi. Mesela 1003 yılında iki taraf arasında gerçekleşen savaşı Sâmânîler kazanmış ve Türk Hakanlığı ordusundan on sekiz önemli komutanı da esir etmeyi başarmışlardı. Bu savaşta Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır'ın en önemli destekçilerinden birisi olduğunu gördüğümüz Selçuklular ele geçirilen esirler karşılığında Türk Hakanlığı'ndan fidye almak tahayyülüne kapılmışlardı. Tabiiyle bu durum İsmail el-Muntasır ile Selçukluların arasının açılmasına hatta İsmail el-Muntasır'ın kaçarak Amülüş-Şât'a gitmesine sebep olmuştu.

1004-1005 tarihinde de son defa olmak üzere İsmail el-Muntasır'ın yanında yer alan Selçuklular, Türk Hakanlığı ile girişilen savaşı kazandılar ve elde ettikleri ganimeti yeterli sayarak ikinci savaşa girmeyi menfaatlerine uygun görmediler. Bu son savaşta yenilgiye uğrayıp Horasan bölgesine kaçmak zorunda kalan İsmail el-Muntasır'ın 1005 yılında öldürülmesi ile de Sâmânîler Devleti kesin olarak ortadan kaldırıldı.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, I, haz. Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık Basın Sanayii ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1977.
- al-Utbi, *Kitab-ı Yamini*, terc. James Reynolds, Harvard College Library, London 1868.
- Ayan, Ergin, *Sultan Tuğrul Bey*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.
- Barthold, V.V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Beyhâkî, Ali b. Zeyd (İbn Funduk), *Târih-i Beyhâk*, neşr. Yusuf el-Hâdî, Dımaşk 2003.
- Bosworth, Cliford Edmund, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Caliphate (994-1040)*, New Delhi 1992.
- Cüzcânî, Ebû Amr Minhâcüddîn Osman b. Sirâcüddîn Muhammed, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, tash. Abdulhayy Habibî, Encümen-i Târih-i Afganistan, Kabil 1342.
- Duman, Abdullah, “Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır’ın Sâmânî Devleti’ni Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar ve Gaznelilerle İlişkileri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/II, (2012), s. 531-553.
- Duman, Abdullah, *Neşahî’nin Târih-u Buhârâsı (İnceleme ve Tercüme)*, Ayışığı Yayınları, İstanbul 2013.
- el-Hüseynî, Sadreddin Ebû’l-Hasan Ali İbn Nasr, *Ahbârü’l-Devleti’s-Selçukiyye*, terc. Necati Lügâl, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1943.
- Fasih Hâfî, *Mücmel-i Fâsihî*, II, tash. Muhsin Nâci Nasrâbâdî, Esâtir, Tahran 1386.
- Gerdîzî, Ebû Said Abdulhayy b. Dahhâk b. Mahmûd, *Târih-i Gerdîzî*, tash. Abdulhayy Habibî, Dinyâ-yı Kitâb, Tahran 1363.
- Göksu, Erkan, “Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, CXCI, (2011), s. 97-116.
- Gregory Abû’l-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, I, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1945.
- Halil Ethem Eldem, *Düvel-i İslâmiye*, Millî Matbaa, İstanbul h.1345-(1927).
- Hamdullah Müstevfî, Ebû Bekir b. Ahmed b. Nasr Müstevfî Kazvinî, *Târih-i Güzide*, tah. Abdü’l-Hüseyn Nevâhî, Müesseset-ü İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran 1387.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn Hândmîr b. Hâce Hümâmüddin Muhammed b. Hâce Celâlüddin Muhammed, *Târihu Habibi’s-Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, II, Kitabhâne-i Hayyâm, Tahran 1333.
- Huncan, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, IQ kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.
- İbn Havkal, *İslâm Coğrafyası*, terc.: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.
- İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, VII, terc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Ravza Yayınları, İstanbul 2019.
- İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, VIII, terc. Abdülkerim Özaydın, Ravza Yayınları, İstanbul 2019.
- İbnü’l-Verdî, *Tetimmatü’l-Muhtasar fi Ahbâr-ı Beşer (Selçuklular)*, terc. Mustafa Alican, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.
- Kadı Ahmed Gaffari-î Kazvinî, *Târih-i Cihan Ârâ*, neşr. Seid Ebû’l-Kâsım Marâşî, İmtigâh-ı Serçeşme, Tahran 1963.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

- Mîrhând, Seyyid Hamîdüddin Muhammed b. Burhânüddin Hâvendşâh b. Kemâlüddin, *Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, IV, neşr. Abbas Zeryab, İntişârât-ı İlmî, Tahran 1338.
- Nazım, Muhammad, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Chambridge, 1931.
- Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, haz. M. Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- Özaydın, Abdülkerim, "Cend", *DİA*, VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157) I*, İSAM Yayınları, Ankara 2020.
- Peacock, A.S.C., *Selçuklular Devleti'nin Kuruluşu*, çev. Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- Pırlanta, İsmail, *Ortaçağ İslâm Dnyasında Şehir Eşkıyaları Ayyarlar*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2020.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sûrûr*, I, terc. Ahmet Ateş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Reşidüddin, Fazlullah Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih (Tarih-i Sâmânîyân ve Büveyhîyân ve Gaznevîyân)*, tash. Muhammed Ruşen, Tahran 1384.
- Reşidüddin Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih –Selçuklu Devleti–*, çev. Erkan Göksu – Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.
- Solmaz, Sefer, "Selçuklu Tarihinin Kronolojik Problemlerine Bir Örnek: Selçuk Bey'in Cend'e Göç Tarihi Meselesi", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XXII, (2019), s. 345-369.
- Şebankâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'ü'l-Ensâb*, tash. Mîr Hâşim Muhaddis, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran 1376.
- Târîh-i Sistân*, terc. Vural Öntürk, Ayışığı Yayınları, İstanbul 2018.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
- Usta, Aydın, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.
- Zahirüddin Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, terc. Ayşe Gül Fidan, Kopernik Yayınları, İstanbul 2018.